

ԳՐԱԾՈՍԱԿԱՆ

COLOPHONS OF ARMENIAN MANUSCRIPTS

1301-1480 («Յիշատակարաններ Հայերեն Ձեռագիրներու 1301էն 1480»)։ Ընտրեց, քարզամեց (սգգ-լեթնի) եւ ծածօթագրեց Աւետիս Մանեան։ Լաքուկազմ, էջ 460, ութաձայ, վերջը աշխարհացոյց։ Գէւորիսան, Մեւեղբուսէր, 1969։ Գին՝ 10 տոլար։

Արժէքաւոր հրատարակութիւն մըն է ապիկա, որ մեր յիշատակարանները մատչելի կ'ընէ օտար ուսումնասիրողներու։ Մանեան նախարանին մէջ կը բացատրէ Հայերէն յիշատակարաններուն պատմական կարեւորութիւնը եւ արժէքը։ Կը բացատրէ անոնց բազմազան պարունակութիւնը։ Կ'երեւի թէ իր աշխատութիւնը աւարտած է 1967ին առաջ, որովհետեւ չէ կրցած դարձածել Լ. Պաշիկեանին 1480-1500 յիշատակարանները՝ որոնք հրատարակուեցան ԺԵ Գարու յիշատակարաններու իբր Գ Հատոր։ Մանեան առաւելապէս օգտուած է Պաշիկեանի հրատարակած «Յիշատակարաններ»-ը հատորներէն։ Իսկ Գարեգին Արքեպոս. Յովսէփեանի յիշատակարաններու հրատարակութիւնը (Անթիլիաս) հասած է մինչեւ 1262 եւ ոչ թէ մինչեւ 1250։ Մանեան կ'աւարտէ իր ներածականը իր շնորհակալութիւններով բոլոր անոնց՝ որոնք օգնած են իրեն այս հատորին խմբագրութեան համար։ Համառօտագրութեանց ցանկին հետ այս մասը կը վերջանայ էջ ԺԸ, որմէ վերջ կու տայ Յառաջաբանը։ Յիշելէ վերջ թէ մեզի հասած են 25,000 ձեռագիրներ (Իրականութեան մօտ պիտի ըլլար 15,000) բուն ձեռագիր նկատել)։ Մանեան կ'ըսէ որ զընթացի կեդրոններ կային, եւ Միւնխենը ըսելով կ'անցնի կը թուէ Կիւրիկանները՝ չորս հատ։ Գուցէ կարեւոր չէ նկատած ընդարձակածաւալ Միւնիքի զբոսայրացիները յանուանէ յիշել, սակայն Կոնստնդնուպոլիսէն համար կրնար օգտակար ըլլալ։ Երզնկայէն աւելի կարեւոր էր յիշել Աւազ վանք եւ Կայրիփոս։ Կարնոյ յիշատակութիւնը կ'օգտուի չէր, սակայն Մալաթի-

լոյ, Պարբերիկ եւ Թողաթի շատ կարեւոր գաղտնիքներուն շինուիլը Պիզանի շինուելուն շափ գէշ է։ Իբր զընդարան կեդրոն միայն «Ջուղայ» («Ճուլֆայ») շխմեցոյցէն է, երբ ՆՈՐ Ջուղայ բնկ կ'ուզուի։ Հնագոյն ձեռագիրը որ մեզի հասած է Քրիստոսի 887-էն չէ, այլ Միլէի Աւետարանն է 862 Քրիստոսի թուականէն։ Էջ 45ով կը սկսի յիշատակարաններու անգլիկէն թարգմանութիւնը։

Յառաջաբանը լաւ պատրաստուած է եւ թարգմանութիւնը ջանացուած է կարելի եղածին շափ հարազատ ընել։ Այս մասը կ'աւարտի էջ 327ով։ Էջ 331ով կը տրուի մատենացանկը։ Էջ 341՝ անձնանուններու ցանկ՝ լաւ ու խզմտօրէն պատրաստուած, որմէ վերջ վերջերս անուանացանկ։ Էջ 388ով կը սկսի տեղանուններու ցանկը։ Վերջի ցանկը ժողովուրդներու, ազգերու եւ ցեղերու ցանկն է, որմէ յետոյ Ս. Գրոց յիշատակութեանց թուարկումը եւ օտար բառերու թարգմանութիւնը։

Արժէքաւոր եւ դնահատելի աշխատութիւն մըն է Աւետիս Մանեանի սոյն աշխատութիւնը. յուսանք որ մեզի տայ նաեւ մընացեալ զարազըմաններու յիշատակարաններէն թուան թարգմանութիւնը։ Նման վաւերական աղբիւրներ շատ աւելի կարեւոր են Հայք օտարին ներկայացնելու հարազատ կերպով, քան թէ շատ մը ուրիշ ձեռնարկներ։

ՀՅԵ ԵՎԵԼԻՏՈՒ ՏՈՆԵՐԸ։ Գրեց Արտակ Արմեպոս. Մամուկեան։ Թղթալիզով, ութաձայ, էջ 228։ Թեքրակ, 1969։

Արտաքին կողքը զարգայուած է գեղեցիկ եւ զուեռնազիղ խաչազարդ խորանազարդով մը, որ ակնհասեցոյ երեւոյթ մը կու տայ հատորին։ Գործը հրատարակուած է հանդիսակալ Արամայիս Վարդանի մեկնատեքնութեամբ, մաքուր թուղթի վրայ, խմամեալ տպագրութեամբ։

Արտակ Սրբազանի արդէն հրատարակած բանի մը ժողովրդական շահեկան հատորներուն շարքին է այս հատորն ալ։ Յառաջա-

բանին մէջ ան իրաւամբ կ'ընէ : «Անհրա-
մեշտ է, որ հաւատացեալներն իմանան եւ
զգտկանս որոշաւ տօնակատարութեան խոր-
հուրդն ու իմաստը : Եւ աւելի վերջը կ'ա-
ւելցնէ : «Այս հատորում նկատի ենք ունեցել
միայն եկեղեցու սօները, սուրբերի կեանքը
նկատի չենք ունեցել» :

Մըրազոնի հաւատարիմ իր նպատակին ու
ծրայրին, անմէջապէս կը սկսի՝ նոր լու-
սատրեւիլով «Տօններու Նշանակութիւնը : Ար-
տակ Մըրազոնի ջանք ու աշխատանք թափած
է պրպտելով եւ ստուգելով իր բարդ նիւթը :
Յաջողութեամբ պոլսի հանում է ամբողջ
գործը, որ պիտի բախայ արժէք ունի եւ խո-
շոր պահպան մը կը պահանջէ՝ Հայ Հասարա-
կութեան արամադրութեան տակ : Գնելով
ինչ որ կարելի է եւ պէտք Հայ տնտեսը
Հասարակութեան համար՝ գիտակցելով իր
եկեղեցական տօներու մասին : Ան ոչ միայն
տօներու անուանց ստուգարանութիւնը, այլ
եւ անոնց սկզբնաւորութիւնը, ազգազրա-
կան նշանակութիւնը, սոցիալութիւնները եւ
Համարակից բժրանումները իտի կերպով
կու տայ, առ հասարակ խորին համար
խիստ շահեկան գործ մը արամադրելով :

Մեծապէս գնահատելի կը դանենք Ար-
տակ Մըրազոնին այս օգտաշատ հատորը եւ
գոյնը սրտանց կը յանձնարարենք տօնադէ-
հասարակութեան :

**THE ARMENIAN REVOLUTIONARY MOVE-
MENT** (Հայկական Յեղափոխական Շարժում) :
Գրեց Օր. Լուիզ Նալպանեան : Լոբակագժ. ուր-
ծալ, էջ 248 : Գալիֆորնիա, 1967 : Գին՝ 5.00 Լ. Եւրոպայ :

Պատմով պատրաստուած՝ ամփոփ եւ շա-
հեկան ուսումնասիրելու աշխատութիւն մըն
է որ պատրաստած է Օր. Լուիզ Նալպանե-
անն : Ա Պրիլով ուրուսոյի մը կու տայ Հա-
յաստանի ազատագրական մարտնչութիւն :
Երբ կը խօսէր Ռուսորոտ—Հայոց մասին, Օր.
Նալպանեան աւելի լաւ կ'ընէր Հետեւելով
Արշակ Սաֆրաստեանին : Կը յիշէ Սաժա-
սեցին, Միքայէլ Սերոսայանին, Արազո Ռը-
պիլը, սակայն կ'անցնի Հայ-Ղրղազական
փարձերը, ձէնքինքնի գիմուքը, Միքէլան-

ճէյտ Բոգայ, Տրա Փոլ Միտն եւայն : Կը
հաւատալ Յակոբ Կոթորիկոս Ջուղայեցիի
ազատագրական անաքելութեան «Հեռա-
թիւն, Իւրաքէլ Յրեական ստութիւններուն,
որոնք քնակուն է գիտական շատ արժանիք
կը խլեն վորժին պատմական այս մասէն :

Գործին յաջորդ գլուխներուն մէջ Օր.
Նալպանեան շատ աւելի յաջող է, եւ ցոյց
կու տայ ուսումնասիրելու իր կարողութիւ-
նը : Գրելու իր ոճը պարզ եւ հասկնալի է :
Արտայայտութիւնները զուտ եւ գաղտնի-
թիւնը՝ անաշտ : Լուիզ Նալպանեան ցոյց
կու տայ սնտրանալի կարողութիւն նման
աւելի քիչամակ եւ մշակուած գործերու :
Ինք կրցած է օգտուիլ շարք մը անտիպ գոր-
ծերէ : որոնք Միացեալ Նահանգներու գա-
նուցան հաստատութեանց մէջ կը դանուին :
Լուիզ Նալպանեան փաստօրէն մեր օրե-
րուն հանրամատչելի Եղած մեծաթիւ գիւ-
նական փաստաթուղթերու օգտագործու-
թեամբ կրնայ ցարդ չհրատարակուած ըն-
տիր աշխատութիւններ աշ տայ ժժ եւ Ի
Դարերուն, Անկիւնութեք, Ամերիկեան եւ
Թրքսիան յարաբերութեանց մասին՝ Հայոց,
Հայաստանի տնչութեամբ : Անոնք կարե-
ւոր գործեր են, որոնք ձեռնհասութեամբ
չեն կատարուած գեռ անկողնակոս կեր-
պով : Նման արժեքաւորումներ կանական
են աշ միայն ներկայ Հայութեան, այլ եւ ա-
պագայ Հայութեան ընթացքին համար :
Դժբախտութիւն է որ առ հասարակ մեր մէջ
օրաթերթերու խմբակները իրենց գործին
համար պատրաստուած ուժեր չեն եղած,
որ կարենային ամենակարեւոր միջազգային
մամանակակից իրադարձութիւններ գիտակ-
ցաքնը քափելու, կշռելու, եւ խոհեմութեամբ
իրենց հասարակութեան լայն խաւերուն
ներկայացնելու : Այսօր իոյ մեղէ կը պահի
համապարփակ գործ մը կամ գործեր, ան-
կողմնակոս կերպով ներկայացնելու համար
ժժ Դարու Անկլո-Ռուս-Թրքական պատե-
րագմները, որոնց մասին ինժի մանօթ են
100 հատորի մաս անդիբնէն պաշտօնական եւ
անպաշտօն Հրատարակութիւններ : Անտա-
րակոս նման գործեր իրենք մամանակին
կրնային դեղթով բլլալ մեր շատ ժը ապա-
գայ գլխացակերուն, նեղութեանց եւ յու-
ստախարութեանց : Միայն մեր՝ Թուրքիան

յալ ճանշնայր շէր բուեր, նոյնքան կարելոք էր նաև ճանշնայ մեր եւ թուրքերուն թրշնամիներն ու բարեկամներն ալ :

Օր. Նոյարանտան յոգնաջան ծանօթագրութիւններով ճորայցւոյն է այս գնահատելի աշխատութիւնը : Գործը կ'ուարաբե յատուկ անուանց ցանկով :

ՌՈՒՐՄԱՆԵԱՆԸ ԱՐՈՒՆԵՍԻ ՄԱՍԻՆ : Լարսալով, փոքր ութամայ, Սկարսալով, էջ 284 : Երևան, 1968 :

Իրատմը երախտագարտ ենք Արուևոտի Բնատխուտին (Երևան), որ բնութի թուգթի վրայ խնամով ապագրւած այս գործը սրամագրած է 4000 ապագրնակով, ուր կը փայլին բնութի գոհարներու սէս անմահ Յովհաննէս Թուվանեանի արուևոտին մասին ունեցած արտայայտութիւնները, հաւաքուած գիրուցան հրատարակութիւններու մէջէն՝ բայրն ալ այժմ անմատչելի հատարակութեան :

Թումանեան խցճաթիւ եւ արցար գրող է, հետո ամբարտապարտիւնէ եւ ճշմարտութեան պաշտպան : Հապճեղ չի գտար : Այս իսկ պատճառս ցաւով կարգացի իր գրչէն «Հապա Հն անհտոկանայի քմո՞ջբը, որ հետապնդում է մինչև թաքտացիներ՝

փշացնելու, ոչնչացնելու գեղեցիկ գործերի մնացորդները, ինչպէս արել է հանց. Խրքիմեանը, փշբոյ տալով նկարիչ Յովհաննէսին գործերը, որ զարգարում էին էջմիածնի սահարը» (էջ 146) : Թումանեան կրնար վերահասու բրջայ նոյնիսկ էջմիածնայ մէջ թէ իրապէս Խրքիմեան նման վանաարաթիւն գործած է : Եթէ կատարել հարկ կըստ քննութիւնը, գուցէ Թումանեան շաճագարելը «սիրելի» «Չօգանեանի գեղարուեստագէտի էս սպին վայրայթը» Խրքիմեանի գէճ : Մենք այլուր վաւերաթուղթով ապացուցած ենք Խրքիմեանի գէճ անշիմն եւ անարգար ամբաստանութեան անտեղիութիւնը : Ի զուր Չօգանեան, Օրմանեան, Գարեգին Կաթուղիկոս Յովսէփեան աշտանած են Խրքիմեանը, եւ կը կրկնեմ՝ ցաւալի է որ Թումանեան ալ հետեւած է ալլ հասնեքին, մինչ 1911ին էջմիածնայ մէջ կրնար վերահասու բրջայ բուն իրականութեան :

Ամբողջ հատորը կը կարգացուի մէկ շունչով : Նամակներով եւ վերջիչումներով ճոխացած հարստս իրական վայելք մըն է Յովհ. Թումանեանի ցրտած նիւթերուն այս գեղեցիկ հատորը, որ նիւթերը գրեթէ այժմէական թարմութիւն մը ունին, հակասակ որ մեծ մասամբ կրտարբան եւ աւելի հնութիւն մը կը կրեն :

Յ. ՔԻՐՈՍԵԱՆ

